

Forrás: <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2021/05/kojanitz-laszlo-az-ertelmezo-kulcsfogalmak-tanitasa-es-tanulasa-ii-12-01-04/>

Kojanitz László

Az értelmező kulcsfogalmak tanítása és tanulása II.¹

Változás és folyamatosság

Az új, 2020-as történelem kerettantervekben is kiemelt feladatként szerepel az értelmező kulcsfogalmak használata. Ezek a következők: ok, következmény, változás és folyamatosság, tény és bizonyíték, történelmi idő, történelmi forrás, történelmi jelentőség.² E kulcsfogalmakkal összefüggő tudás nem alakul ki magától, vagyis pusztán attól, hogy a diákok történelmi eseményekről tanulnak. A tudatos fejlesztésükre fordított idő azonban sokszorosan megtérül, mert értelmes használatuk egyre jobb feltételeket teremt az egyes történelmi események tanulásához is. Ha a tanulóknak pontos és árnyalt elképzelések alakulnak ki arról, mit is jelent valójában a történelmi okok vagy a történelmi változások feltárása, sokkal magasabb szinten lesznek képesek gondolkodni, beszélni és vitatkozni akármilyen történelmi témáról is lesz később szó. Érdemes tehát kezdettől fogva az ismeretforrásokkal végzett képességfejlesztést összekapcsolni az értelmező kulcsfogalmak megértéséhez és alkalmazásához szükséges tudás elmélyítésével. E történelemdidaktikai cikksorozat célja javaslatokat és ötleteket adni az egyes értelmező kulcsfogalmak tanításához.

Bevezető

A történelmi változások megértése és bemutatása kezdettől fogva meghatározó része a történelemtanulásnak. Már a tantárggyal való ismerkedés is általában ilyen kérdésekkel kezdődik:

- Miben különböztek a régi korok a maitól?
- Miként változott meg a közlekedés az idők során?

A történészek is alapvetően a múltban lezajló változásokkal és azok okaival foglalkoznak. A legtöbbször komplex módon vizsgálják meg és mutatják be, hogy egy-egy korban mi változott, és mi nem, illetve azt, hogy a különböző politikai, gazdasági, társadalmi, vagy egyéb jellegű változások hogyan függtek össze egymással. A diákokban is ki kell alakítani ezt a történelemszemléletet, és az ehhez szükséges elemzőkézségeket. Mindeközben foglalkozni kell a fejlődés, stagnálás és hanyatlás értelmezésével, valamint a változások kiterjedésének és dinamikájának problematikájával is.

A történelmi gondolkodással foglalkozó kutatások eredményei

A változás és folyamatosság fogalmának szerepe és jelentősége a történelmi megértésben

A változások mindig is fontos részei voltak a történelmi érdeklődésnek. Az idők során különböző megközelítések alakultak ki a történelmi változások irányáról (pl. egyenes irányú vagy ciklikus) és az egyes változások jellemzőiről (pl. gyors vagy lassú; lokális vagy globális). A történelmi változás általában nem egy eseményt, hanem valamilyen helyzetben bekövetkező változást jelent. Az sem biztos, hogy valamilyen konkrét eseményhez tudjuk kötni e változások elindulását.

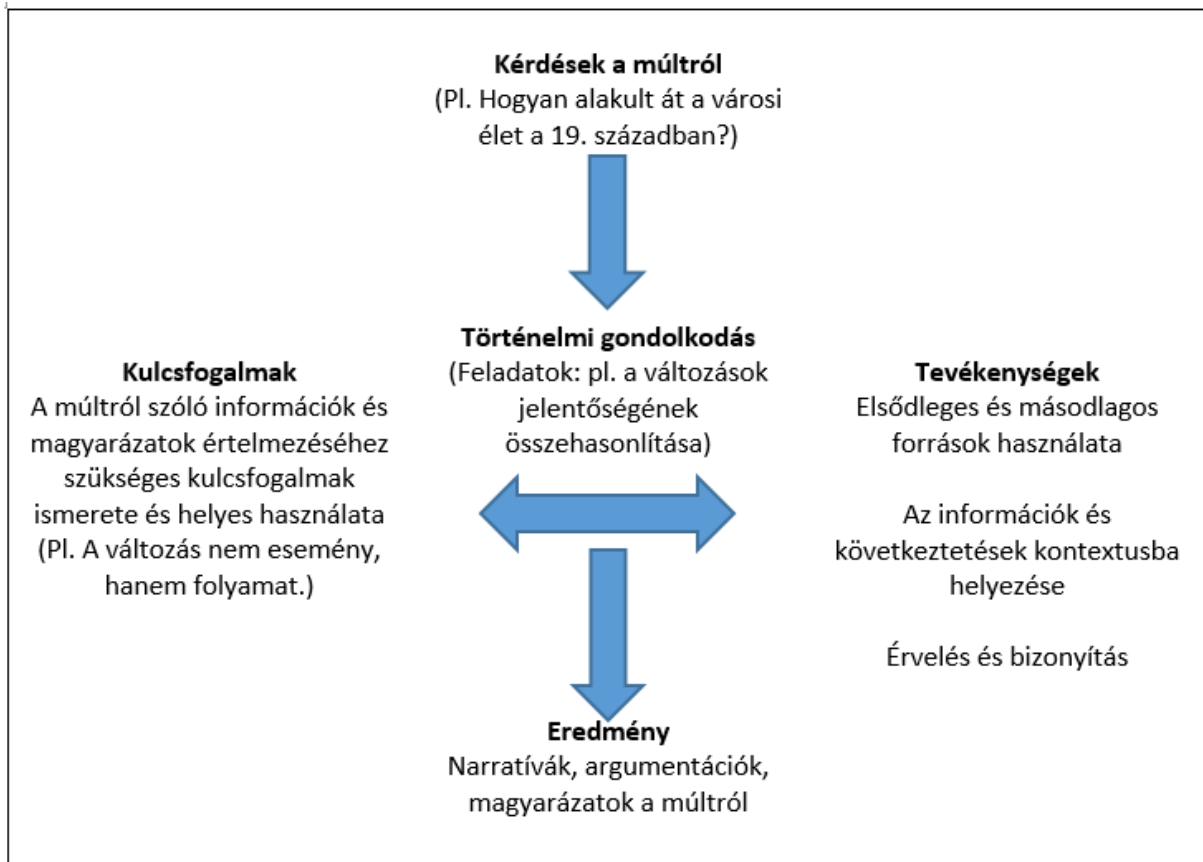
Braudel a történelmi változások három típusát javasolta megkülönböztetni egymástól.³ *Hosszútávú* (longue durée=hosszú időtartam), évezredek és évszázadok alatt zajló változásoknak tartotta azokat, amelyek az emberek természeti környezetében történnek, és amelyek mindig csak utólag érzékelhetők, pl. éghajlati változások, elsivatagosodás. A *középtávú* konjunktúraciklus (a konjunktúra ideje) az évtizedekben mérhető változásokat, a politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális életre jellemző trendeket jelenti, pl. demokratizálódás, technikai fejlődés, demográfiai változás, új stílusirányzat elterjedése. Végül vannak *rövidtávú*, eseménytörténeti változások, amelyeket a korabeli emberek is közvetlenül átélnek és megtapasztalnak.

A történelmi változásoknak nevezett eseményeket többnyire az emberek okozzák és indítják el, de a körülmények általában korlátokat is szabnak a változásoknak. Ilyen korlát lehet a természeti környezet, a történelmi hagyomány és tapasztalat, vagy mások ellentétes akarata. Az is gyakran előfordult, hogy a bekövetkezett változások éppen a kívánttal ellentétesek lettek.

A történelmi jelentőség és a változások vizsgálata szorosan összekapcsolódik. Az ilyen értékelések közben azt is figyelembe kell venni, hogy a változásoknak eltérő jelentősége lehet az élet különböző területein, illetve a szerint is, hogy az emberek közül kiket, mennyire érintett.

Az előbb említett példákban is kitűnik, hogy hasonlóan a többi értelmező kulcsfogalomhoz a változás fogalmának is fontos szerepe lehet a diákok történelmi gondolkodásának fejlődésében, ha alkalmat kapnak a változásokkal kapcsolatos kérdések önálló vizsgálatára is. Olyan feladatokat kell kapniuk, amelyek összekapcsolják a történelmi tudás különböző területeit: az ismeretforrások feldolgozásához és interpretálásához szükséges tevékenységeket (*procedurális tudás*) a múlt értelmes bemutatásához szükséges fogalmak és értelmezési keretek alkalmazásával (*konceptuális tudás*). Ahhoz, hogy valaki önálló magyarázatokat tudjon adni a történelmi változásokra, szüksége van az összefüggések kereséséhez és a változások értékeléséhez alkalmazható szempontok ismeretére és alkalmazására is. Vagyis a változás fogalmának komplex és árnyalt értelmezésére (1. ábra).

1. ábra: A különböző tudásterületek közötti kapcsolatok jellemzői

A változás fogalma kulcsszerepet játszik történelmi tudat kialakulásában is. Jörg Rüsen szerint a történelem felfedi az emberi tevékenység által formált körülmények időbeli jellegét. Azt, hogy mindaz, ami körülvesz minket, és ami meghatározza lehetőségeinket, egy folyamatosan lezajló változássorozat eredménye és pillanatnyi állapota. Ugyanakkor a történelem felfedi azt is, hogy amit magunkról gondolunk, ugyancsak időben formálódó identitásokból táplálkozik. Kialakul bennünk a történelmi identitás, és ezáltal egy nálunknál sokkal korábtól létező és minket is túlélő „halhatatlan” közösség részének kezdjük érezni magunkat. A történelmi tudat mindezt a *tapasztalat kompetenciája* (képes észrevenni és megragadni egy korszak jelentősen eltérő sajátosságait), az *értelmezés kompetenciája* (képes a múlttal kapcsolatos tapasztalatait felhasználni a jelen és a jövőre vonatkozó várakozások megértéséhez) és az *orientációs kompetencia* (képes a múlt interpretációjának felhasználására a jelenlegi aktuális helyzet kezeléséhez) segítségével valósítja meg. E kompetenciák birtokában képesekké válunk a társadalmi élet teljes komplexitását az időbeli változás perspektívájából vizsgálni. Vagyis a történelmet a jelen aktuális értelmezési keretében vizsgálni és jövőbeli lehetőségeket és korlátokat is a múltban történelemből és a jelenben hozott döntésekből levezetni.⁴

A tanulói gondolkodás sajátosságai

A tanulók kezdetben nem tesznek különbséget az események és a változások között. Később a változásokat igyekeznek egyetlen okra visszavezetni, és hajlamosak minden

Kojanitz László: Az értelmező kulcsfogalmak tanítása és tanulása II. Változás és folyamatosság

történelmi változást a jelenhez vezető egyenes irányú folyamat részeként látni. Végül a tanulók képesek már a változást egy helyzet fokozatos átalakulásaként is értelmezni, amelynek során van, ami változik és van, ami nem, aminek a legtöbbször nincsenek előre kijelölt és belátható céljai.⁵

Megfigyelhető egy olyan fejlődés is, hogy a változások kapcsán már nemcsak a korszakban lezajlott eseményekkel, hanem a korabeli politikai, gazdasági és társadalmi viszonyok, valamint az életkörülmények átalakulásával is foglalkozni kezdenek.⁶

A tanároknak külön is foglalkozniuk kell a diákok tévképzeteivel. A változásokra hajlamosak úgy tekinteni, mint amelyek térben és időben behatárolt, korlátozott számú különálló események, nem pedig hosszú és kiterjedt folyamatok.⁷ Történelmi változásoknak általában csak a gyors és radikális változásokat tartják. A diákok nem érzékelik kellőképpen a változások és az okok közötti összefüggést. Hajlamosak az egyes eseményeket a változás kitérőeként, csúcspontjaként látni: az egyik pillanatban még semmi nem történik, majd hirtelen Kolumbusz hajóútjával egy új korszak kezdődik. Mások a változásokat a történelmi események egyik elbeszélési módjaként azonosítják, amikor is a történész az élet valamely területén történeteket egy korszakban bemutatja (pl. Mi történt a közlekedés terén a XX. században? Hogyan fejlődött hajózás az újkorban?). Tudatos tanári munkára és számos jó feladatra van szükség ahhoz, hogy a történelmi változásokról úgy gondolkodjanak, mint az emberek mentalitásában, tevékenységében és helyzetében bekövetkező fokozatos átalakulásról.

Az is egy jellemző tanulói tévhit, hogy a történelmi fejlemények haladnak a maguk rendje szerint és a változás inkább alkalmoszerű, nem pedig folyamatos. Amikor a diákoktól azt kérjük, hogy ne csak az eseménytörténetet mutassák be, hanem azt is, hogy szerintük miért történtek változások az élet különböző területein (pl. technológia, divat, társadalmi szerepek), gyakran a narratívákat használják a változások értelmezéséhez. A diákok a történelmi változásokról is azt gondolják, hogy azok ugyanolyan teleológiai természetűek, mint a kitalált történetek: az események megállíthatatlanul haladnak egy előre meghatározott és ismert cél felé.

Jellemző tanulói tévképzet az is, hogy a változások is emberek döntésén alapuló események. Ezért nem tudnak mit kezdeni a nem egyes emberek döntésén alapuló, fokozatos változásokkal, amelyek pedig mindig és mindenhol meghatározó szerepet játszottak az emberi közösségek életének alakulásában.

Sok diák azt feltételezi, hogy a változás mindig szándékos és ésszerű.⁸ Azt képzelve, hogy a múltban valamikor az emberek úgy döntöttek, hogy változtatásokat hajtanak végre, mert rájöttek egy esemény kapcsán, hogy az a változás előnyös a számukra. Vagyis a változás folyamatát képzeletben eseménnyé alakítják át: valaki fontos és ésszerű döntést hozott, amelyet mindenki azonnal elfogadott. Ezért a diákok gondolkodására az is jellemző, hogy a történelmi változásokat valamilyen cél megvalósulása felé haladó, „általánosságban előnyös” folyamatként értik, vagyis tévesen a változás és a fejlődés fogalmát összemoszák. A későbbi időszak így mindig jobb, gazdagabb, intelligensebb, műveltebb, demokratikusabb stb., mint az előzők. Ez pedig megnehezíti a változás komplexitásainak felismerését. Ráadásul a folyamatos fejlődésről alkotott tévhit miatt a múltban élőköt eleve a fejlődés alacsonyabb szintjén álló, tehát hozzánk képest eleve butább és erkölcsstlenebb embereknek képzelik.

Vannak diákok, akik a történelmi változásokat olyan múltban található dolgoknak gondolják, amelyekre a történészeknek rá kell találni. Ezért a változások szempontjából is fontos előrelépés, amikor a diákokban már tudatosul, hogy a történészek soha nem a múlt

teljességét kutatják, hanem ők maguk választják ki, hogy mindebből milyen témákkal és kérdésekkel akarnak foglalkozni. Például:

- Milyen gazdasági változások mentek végbe az ipari forradalom korában?
- Mennyire gyors és milyen mértékű változások voltak ezek?
- Hogyan függtek össze az egyéb területeken lezajlott változásokkal?

Az ilyen kérdések megválaszolásakor már szükség van a változások jellegének és dinamikájának vizsgálatára is, és annak megértésére is, hogy a változások egyszerre jelenthetnek fejlődést és romlást az emberek életminőségében.

Az eredményes fejlesztés stratégiái és módszerei

A történelmi változásokról szerzett tapasztalatok folyamatos gyűjtése és értelmezése

A változás fogalmának elmélyítéséhez szinte bármelyik történelmi téma jó lehetőséget ad, így mód van rá, hogy ezt is a történelemtanulás egész időszakán átívelő feladatként kezeljük. Törekedve például arra, hogy a történelmi változások bemutatásakor a diákok egyre magabiztosabban tudják megkülönböztetni egymástól a fokozatos és hirtelen bekövetkező változásokat, valamint a politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatokat. A sokféle korszak és esemény megismerése során és azokon keresztül megszerezhetik a történelmi változások helyes értelmezéséhez szükséges tapasztalatokat is. Például, hogy a változást számos tényező egyszerre ösztönözheti és bekövetkezhet különféle hatások kölcsönhatásából. A változás is része az okok és a következmények láncolatának, de nem minden változik egyszerre, számos dolog ilyenkor is ugyanolyan marad. A változás jelentheti a dolgok jobbra fordulását („haladás”) és romlását („hanyatlás”) egyaránt. A változás nem egyenletes ütemben zajlik és nagyon eltérő módon játszódhat le a különböző helyeken.

A változás és a folytonosság megértéséhez nagyon sokféle fejlesztő feladattípus adható:

- azonosítsa a történelem különböző időszakai közötti hasonlóságokat és különbségeket;
- azonosítsa egy történelmi változássorozat sorrendjét és jellemző állomásait;
- azonosítsa és rendezze csoportokba a változásokat különböző szempontok szerint;
- elemezze és hasonlítsa össze az egyes korszakokban lezajlott változásokat különböző szempontokból (pl. típusa, sebessége, kiterjedése térben és időben);
- keressen összefüggéseket a korszak társadalmának jellemzői és a korszakban lezajló változások között;
- ismerje fel és magyarázza meg az élet különböző területein lezajló változások közötti összefüggéseket, kölcsönhatásokat;
- elemezzon és mutasson be egy-egy történelmi változást abból a szempontból, hogy milyen események váltották ki, milyen körülmények tették lehetővé, kik és miért segítették elő, illetve mik akadályozták vagy korlátozták, és kik, miért elleneztek;
- keressen magyarázatokat a változások okaira és következményeire;
- mutassa be, mi változott és mi maradt szinte változatlan egy-egy korszakban;

Kojanitz László: Az értelmező kulcsfogalmak tanítása és tanulása II.
Változás és folyamatosság

- mutassa be, hogy ugyanabban az időben és ugyanazon a helyszínen milyen különbségek voltak megfigyelhetők a változások hatása között az egyes közösségek és az egyes emberek életében és gondolkodásában;
- mutasson be példákat különböző sebességű, különböző kiterjedésű és jelentőségű történelmi változásokra;
- keressen példákat és magyarázatokat arra, amikor ugyanazok a történelmi változások eltérő módon érintik, és eltérő módon zajlanak le különböző régiókban, országokban és társadalmi csoportokban;
- mutassa be a sokféleség, a változás és a folytonosság természetét és mértékét a múltbeli társadalmakban.

Noha a változás és a folytonosság fogalma első pillantásra meglehetősen elvontnak tűnhet, a változásokra vonatkozó kérdések is felkelthetik a tanulók érdeklődését. A lényeg, hogy e feladatok során lehetőségük legyen a múlt sok konkrét részletének megismerésére is. A konkrétumok mindig érdekesebbek, mint az általános megfogalmazások.

- Rakd időrend sorrendbe a XX. század különböző korszakaiban készült fényképeket! Magyarázd el, mi alapján döntöttél! Melyek voltak azok a részletek, amelyek leginkább segítettek ebben?
- Hasonlítsd össze a második világháború eseményeit az első világháborúéval! Milyen hasonlóságokat és különbségeket veszel észre?
- Hasonlíts össze a különböző időszakokból származó dokumentumokat (pl. újságokat, tankönyveket), és mutasd be, mi változott és mi maradt ugyanaz az idő múlásával!
- Értékelj az korszakban lezajlott változásokat különböző korabeli emberek szempontjából (pl. kiknek volt előnyös, és kinek volt hátrányos)!
- Mutasd be, hogyan folytatódnak egyes dolgok, mások pedig hogyan változnak meg a történelem valamelyik szakaszában (pl. a nemzeti hagyományok kultusza a reformkorban)!
- Keress változásokat az élet olyan területein, amelyekről általában azt feltételezzük, hogy változatlanok (pl. gyereknevelés)!
- Keress folytonosságot az élet olyan területein, amelyekről általában azt feltételezzük, hogy idővel megváltoznak (pl. szórakozás)!
- Mutasd be, hogy a történelmi értékelés egymástól eltérő szempontjai miként befolyásolják az egyes korszakokban lezajlott változások megítélését! (Pl. Magyarország XVIII. századi történelmét vannak, akik fejlődésként, és vannak, akik hanyatlásként értékelik!)

Az eseménytörténet és a változások megismerése

A változások értelmezésének és értékelésének alapját is az eseménytörténet megismerése jelenti. Olyan eseménytörténeti tudásra van szükség, amely kronológiailag pontos és kellően komplex képet ad a történeletről. Ezért is jó, ha az eseménytörténet szervesen összekapcsolódik a korszak sajátosságainak a megismerésével. Ezen ismeretekre alapozva lehet feltenni olyan kérdéseket, amelyek ráirányítják a figyelmet a változásokra, és elgondolkodtatják a tanulókat a változások jellegéről, jelentőségéről és összefüggéseiről.

- Milyen változásokat hozott a tatárjárás utáni időszak? Melyek voltak ezek közül inkább politikai és melyek inkább gazdasági változások?

Kojanitz László: Az értelmező kulcsfogalmak tanítása és tanulása II.

Változás és folyamatosság

- Hogyan változtak meg az erőviszonyok a Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom között a XV. század második felében? Milyen következményei lettek ennek?
- Hogyan alakult át Európa politikai térképe 1848 és 1871 között? Melyik változásnak volt a legnagyobb jelentősége? Miért?
- Hogyan változott meg az emberek élete 1800 és 1900 között? Hogyan függték össze egymással ezek a változások?

Az időegyenesek használata lehetőséget ad arra, hogy a tanulók megkülönböztessék egymástól az eseményeket és a változásokat, illetve hogy érzékelhetővé váljon számukra, hogy ezek együttesen jelentik egy-egy korszak történelmét. Ha mód van rá, hasznos a tanulással párhuzamosan, lépésről lépésre összerakni egy ilyen tartalmú összefoglaló tablót (1. táblázat). Képekkel illusztrálva, akár nagy méretben a tanterem falára is kikerülhet és ott is maradhat végig a korszak tanulásának időszakájában. Még jobb, ha úgy készül, hogy a tanulók keresnek képeket hozzá, és maguk egészítik ki mindig új elemekkel. Egy ilyen könnyen áttekinthető összefoglalás jó lehetőségeket ad arra is, hogy összefüggéseket és kölcsönhatásokat kerestessünk velük a különböző jellegű változások között.

1. táblázat: Összefoglaló tabló a XIX. század második felének és a XX. század elejének eseményeiről és változásairól

1848-49 európai forradalmak	1859 a harc megindulása Olaszország egyesítéséért	1861-65 az amerikai polgárháború	1866 porosz- osztrák háború	1870-1871 porosz-francia háború	1914 az első világháború kitörése
látványos gazdasági fejlődés, modern gyárilpar kialakulása, a tömegtermelés válik jellemzővé; új technikai találmányok, elektromos energia alkalmazása; új iparágak születése, pl. vegyipar: üzemanyag, műtrágya, növényvédő szerek gyártása, robbanószerek;					
a modern nagyvárosok létrejötte: városi tömegközlekedés (pl. villamos, földalatti) megindulása; pályaudvarok, széles sugárutak, magas bérházak, közparkok megépítése; ivóvíz- és szennyvízhálózat fokozatos kiépítése, a városi munkásság létszáma rohamos emelkedése;					
ugrásszerű fejlődés a távolsági közlekedésben és hírközlésben: pl. vasúthálózatok kiépülése, elektromos távírók alkalmazása;					
a választójog kiterjesztése, politikai pártok kialakulása, munkások szakszervezeteinek és tömegmozgalmainak megerősödése;					
kötelező iskolai oktatás bevezetése, egyre többen tanultak meg írni és olvasni, az újságolvasás elterjedése;					
a nemzeti összetartozás tudata erősödik a társadalom minden rétegében;					
szegénység mérséklődése, az egészségügyi viszonyok javulása, a fertőző betegségek elleni oltások alkalmazása;					
népességrobbanás, a városi lakosság arányának növekedése;					
a hadseregek fegyverzetének modernizációja és gépesítése.					

Nagyon hasznosak lehetnek a párhuzamos időegyenesek is, amelyen összehasonlíthatóvá tehető a bekövetkezett változások üteme és jellegzetességei az egyes régiókban és országokban, vagy az élet különböző területen.

Kojanitz László: Az értelmező kulcsfogalmak tanítása és tanulása II.
Változás és folyamatosság

A történelmi események és változások magyarázhatók úgy is, hogy az emberi közösségekben mindig egyszerre jelenlévő stabilizáló és mobilizáló erők közül az utóbbiak kerültek fölénybe. Érdekes és szemléletformáló feladat, ha időnként ilyen szempontból is megvizsgáljuk az egyes történelmi korszakokat. Melyek voltak akkor és ott a stabilitást és folyamatosságot biztosító tényezők (pl. társadalmi tradíciók, politikai intézmények, kedvezményezett csoportok és egyének)? Melyek voltak ugyanakkor a változást kikényszerítő körülmények és kik voltak az azokat sürgető csoportok és egyének?

A történelmi változások jellegzetességeinek és összefüggéseinek megértése

A történelmet vizsgálva a legtöbbször elkerülhetetlen, hogy a változás és az ok fogalma összefonódjon. Ugyanakkor érdemes időnként tudatosan olyan feladatokat adnunk, amelyek elsősorban a változások azonosítására és értékelésére összpontosítanak:

- Az Újvilág felfedezése milyen változásokat indított el Angliában és milyeneket Spanyolországban?
- Tekintsd át miként alakult Nagy-Britannia és Franciaország viszonya a XIX. század folyamán!
- Miért és milyen értelemben tekinthető fordulópontnak az orosz forradalom az elmúlt két évszázad történelmében?
- Az élet mely területei alakultak át a leginkább, és melyek a legkevésbé a XX. század második felében?

A történelmi változások különböző szempontú feldolgozása és értelmezése alapvető fontosságú a történelemtanításban és -tanulásban. Ez ugyanis a részletekre, a problémákra, összefüggésekre és a kontextusokra is érzékeny történelmi szemlélet kialakulásának alapja.⁹

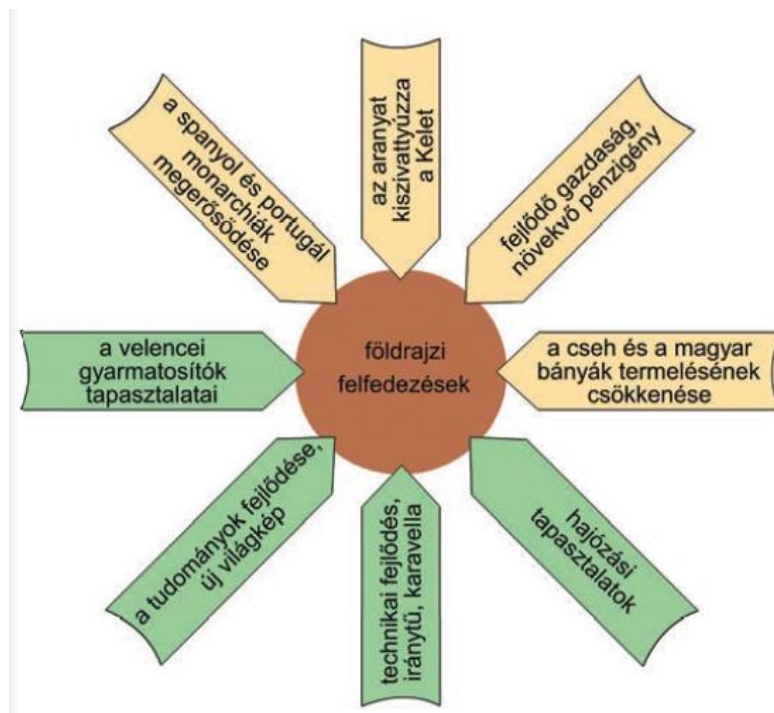
A változás és a folytonosság vizsgálata sok mindenre terjedhet:

- a változás típusai / sokfélesége, pl. politikai, gazdasági, társadalmi; kulturális, vallási, technológiai;
- a változás sebessége / dinamikája, pl. gyors, fokozatos, szabálytalan, erőszakos;
- a változás kiterjedése, pl. lokalizált, globális, széles körben elterjedt, egyes csoportokat és az élet egyes területeit jobban érint, mint másokat;
- a változás időtartama, pl. hosszú távú, rövid tartamú változás;
- a változás kezdete és vége;
- a változás értékelése: előrehaladást, regressziót, evolúciót jelent-e, vagy csak állapotok átalakulásához vezet;
- kulcsfontosságú pillanatok / kulcsfontosságú személyek és a változást kiváltó fordulópontok, pl. a gazdasági események „kiválthatják” vagy „előidézhetik” a változást, az egyén „befolyásolhatja” vagy „motiválhatja” a változást;
- a változás szintje és jelentősége, pl. mi hozta a legnagyobb változást;
- hogyan viszonyultak az emberek a változásokhoz, elősegítették, formálták vagy ellenálltak a változásoknak.

Kezdetben érdemes először a gazdasági, társadalmi, politikai változások megkülönböztetését és ezek az egymásra gyakorolt hatásának feltárását megtanítani és gyakoroltatni a tanulókkal. Sok példát lehet bemutatni arra, hogy a változás általában folyamatos, és nem egymástól elkülöníthető események sorozata, és noha nem minden változás fejlődés, a kedvező és a kedvezőtlen változások együttesen játszanak szerepet az

események alakulásában. Egy jól megszerkesztett magyarázó ábra is jó lehetőségeket adhat az ilyen jellegű tapasztalatok megfogalmaztatására és elmélyítésére (2. ábra). Ilyen tartalmú ábrákat érdemes a diákokkal is készíttetni egy-egy korszak tanulásának lezárásakor.

2. ábra A nagy földrajzi felfedezésekre ösztönző és kényszerítő tényezők

Forrás: SZÁRAY Miklós (2016): *Történelem 10.* a négyosztályos gimnáziumok és a szakközépiskolák számára. Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 6. l.

Az áttekintő, tematikus és mélységelvű feldolgozások váltogatása

Megnehezíti a történelmi változásokról való gondolkodás fejlesztését, ha a diákok mindig csak egy-egy viszonylag rövid történelmi időszakkal foglalkoznak. A különböző időszakokról külön-külön tanulva a diákok érzékelhetik a különbségeket, de nem tudnak választ adni arra a kérdésre, hogy miként és miért történtek ezek a változások.

Ahhoz, hogy a diákok el tudjanak gondolkodni egy korszak sajátosságairól és változásairól, érdemes először egy általános képet kialakítani bennük a legfontosabb események és a változások rövid áttekintésével. Ez jobb megoldás lehet annál, minthogy rögtön az egyes témák részleteit kezdenénk megtárgyalni velük. Ha már van egy összképük a teljes korszakról, sokkal felkészültebben és érdeklődőbben tudnak nekikezdeni a résztemák feldolgozásának.

Érdekes időnként egy-egy téma történelmi korokon átívelő feldolgozását is közbe iktatni (3. ábra). Ennek során a már korábban tanult ismeretek új értelmezési keretben kerülhetnek elő. A változások megértése szempontjából különösen fontos tehát, hogy váltogassuk a múltban történtek tárgyalásának módját: legyenek áttekintő, tematikus és mélységelvű feldolgozások egyaránt. Ez teszi lehetővé, hogy a változás problematikáját többféle időskálán és kontextusban dolgoztassuk fel a diákokkal. Például:

Kojanitz László: Az értelmező kulcsfogalmak tanítása és tanulása II.

Változás és folyamatosság

- Tekintsék át Magyarország történetének legjelentősebb eseményeit és változásait időrendben a fontosabb dátumok, szakszavak és kifejezések felhasználásával!
- Mutassák be Anjou-kor legfontosabb eseményeit és jellemzőit, utána értékeljék a korszakot szélesebb történelmi kontextusba helyezve!
- Keressenek példákat kora újkori változásokra és a folytonosságokra egyaránt!
- Mutassák be néhány példán keresztül, hogy a XVII. században Magyarországon lezajlott történelmi változások az itt élőket különböző mértékben és módon érintették!
- Mutassák be a változás, a folytonosság és a sokféleség jellemző példáit a magyar reformkorban az élet többféle területéről szerzett ismeretekre támaszkodva!
- Keressenek összefüggéseket az élet különféle területein (pl. gazdaság, kereskedelem, szórakozás, iskolai oktatás) lezajlott változások között egy-egy korszakon belül és a korszakok között!
- Fogalmazzanak meg saját kérdéseket a változásokkal és a folytonossággal kapcsolatban egy-egy korszakon belül és korszakok között! Készítsenek tervet a kérdés megválaszolására szolgáló vizsgálódáshoz: pl. előzetes válaszlehetőségek megfogalmazása, a probléma részkérdésekre bontása, lehetséges források kiválasztása, a célközönség és a bemutatás műfajának meghatározása.

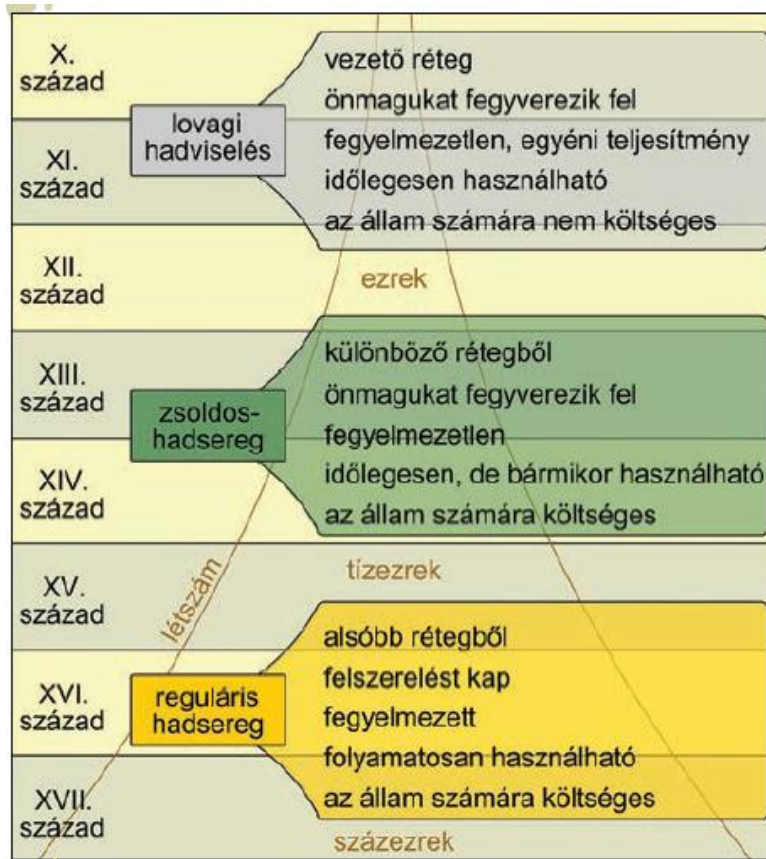
A változás és a folytonosság bemutatása egy korszakot illetően magában foglalja az események és fejlemények jelentősége közötti súlyozást is. Egy hosszabb korszak összefoglalásakor jó alkalom adódik a különböző jellegű változások jelentőségének megbeszélésére is. Olyan kérdéseket adjunk fel ilyenkor, amelyek önálló gondolkodásra készítetik a tanulókat, mert nem lehet előre leírt választ adni rájuk. Például:

Hollandia, Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok jelentősen átalakult a XVII–XVIII. században. Az ő történetüket példának használva vitassuk meg a következő kérdéseket!

- Melyek voltak azok a változások, amelyek a legtöbb embert érintették?
- Melyek voltak azok a változások, amelyek hatása még a mi korunkban is erősen érzékelhető?
- Egy ország, egy nép fejlődésében a lassú változások, vagy a gyors forradalmi átalakulások a meghatározóak inkább?

Az összefoglaló ábrák feldolgozása során is sokféle lehetőség adódik arra, hogy a tanulók önállóan is átgondolják a változásokkal kapcsolatos összefüggéseket és következményeket.

3. ábra A hadsereg fejlődése Nyugat-Európában

Forrás: SZÁRAY (2016) Történelem 10. 36. I.

- Milyen változásokkal jellemezhető a hadseregek évszázadokon át lezajló átalakulása? Ezek a változások hogyan függtek össze egymással?
- Mire volt szükség a reguláris hadsereg megszervezéséhez és fenntartásához?
- A reguláris hadsereg megjelenése hogyan változtatta meg a hadviselés módját, a hadjáratokat, csatákat és a győzelmi esélyeket?

A változások megragadása a korabeli emberek szemszögéből

Egy egyén, család, falu vagy egy város története ösztönzést és háttérrel adhat a diákoknak ahhoz is, hogy a korabeliek szemén keresztül próbálják meg értelmezni a változásokat. Az ilyen feladatok szerepjátékokkal is összeköthetők.

- Hogyan tapasztalhatták meg a budai polgárok a XVI. században körülöttük lezajlott változásokat?
- Milyen eseményeket és változásokat éltek át 1500 és 1566 között?
- Hogyan változott meg a budaiak élete ezen időszak alatt?
- Milyen következményekkel járhattak ezek rájuk nézve?
- Hogyan próbálhatták az emberek megtartani a dolgokat ugyanúgy, ahogy voltak?
- Milyen félelmek, remények és vágyak jellemezheték őket? Hogyan képzelhették el a jövőt?

Kojanitz László: Az értelmező kulcsfogalmak tanítása és tanulása II.

Változás és folyamatosság

Akár egy tárgy sorsán keresztül is érzékelhetővé válhat a történelmi változások jellege.

- Miért készíthetett 1956-ban két diák rajzokkal illusztrált naplót a forradalom napjainak eseményeiről.
- Mit csinálhattak a naplókcal a forradalom leverése után? Mit gondolsz, miért nem égették el őket?
- Mikor lehetett megjelentetni ezeket a naplókat? Miért csak akkor?

A történelmi változások tanítása során foglalkoznunk kell a történelmi folyamatosság kérdésével is. A történelmi események tárgyalásakor erre általában kevesebb idő szokott jutni, a diákok pedig hajlamosak az életnek ezt az oldalát teljesen figyelmen kívül hagyni. A folytonosság és a változás problematikája is könnyebben érthetővé válik első lépésben a mindennapi életből vett példák segítségével.

- Mi változott és mi maradt ugyanaz a tizenéves lányok életében, az 1950-es évektől napjainkig?
- Gyűjtsetek minél több olyan példát az emberek életéből, ahol szinte alig változott valami az elmúlt kétszáz évben!

A változások megítélése

A tanulók számára az ismerős, jelenkori példákkal megkönnyíthetjük a változások közötti összefüggések és az egyes változások jelentőségének a megértését.

- Vitassátok meg, milyen mértékben értetek egyet az alábbi állítással: A XXI. századi telekommunikációs forradalom az okostelefonok feltalálásának volt köszönhető.

Egy ilyen példa jól érzékelhetővé teheti, hogy sokszor még a változások felgyorsulásában és kiszélesedésében valóban fontos szerepet játszó esemény is csak része egy hosszú és nagyon sok más tényezőt is magában foglaló változássorozatnak, és ez a változássorozat teremteti meg a lehetőségét az egyébként önmagukban is fontosnak tűnő fejleményeknek.

Egy korszak sajátosságainak megértéséhez érdekes adalék, ha a diákok arra is látnak példát, hogy a történelmi változások megítélése eltérő volt már a korabeli emberek körében is.

„Minden reggel egy új meglepetést hoz. Az ember lefekszik egy zsákutcában és felébred egy körúton. Azelőtt a kilátást egy tíz lépésnyire magasodó mogorva öreg fal jelentette, ma pedig a fal varázsütésre eltűnt és a helyén tágas tér nyílt, közepén szökőkúttal.” (Egy polgári hetilap beszámolója, 1860-as évek)

„Miután Párizs átalakulásának hatására a munkásság a központból a város pereme felé áramlott, a fővárosból két város született: egy gazdag és egy szegény. Ez utóbbi körülfogja az elsőt.” (Egy munkásszármazású politikus feljegyzése, 1860-as évek)

- A város átalakításának milyen következményeiről szólnak az idézetek?
- Párizs átalakulásának milyen sajátosságai derülnek ki a forrásokból?

A korabeli forrásokkal arra is fel lehet hívni a figyelmet, hogy a bekövetkező változások akár rövid időn belül is az egész történelmi helyzet átértékelését okozhatják.

Kojanitz László: Az értelmező kulcsfogalmak tanítása és tanulása II.
Változás és folyamatosság

„Britannia népe, gyermekeid biztonságban vannak. Férjeitek és fiaitok nem fognak háborúba menetelni. A béke győzelem az egész emberiségnek. Ha győzelmes hős kell nekünk, válasszuk Chamberlaint, a miniszterelnök sikere hatalmas és tartós – boldog otthonok és a megkönnyebbült szívek milliói.” (Egy brit újságcikk a müncheni egyezményről, 1938. szeptember 30.)

„Az erőszakkal szembeni folyamatos meghátrálással Chamberlain bátorította az agressziót... ezért az a véleményünk, hogy Chamberlain egész politikája a diktatúra lélektanának végzetes félreértésén alapult.” (Egy brit újságcikk Chamberlain politikájáról, 1938. december)

- Hasonlítsátok össze a két újságcikkkrészletet! Mi a legfőbb különbség a két értékelés között?
- Vitassátok meg, mitől változhatott meg ennyire Chamberlain külpolitikájának a megítélése! Nézzétek meg a cikkek megjelenésének dátumát is!

Érdekes és szemléletformáló feladat, ha egy grafikonon ábrázoltjuk a diákokkal a politikai, gazdasági vagy egyéb történelmi folyamatok alakulását (4. ábra). Például a bécsi udvar magyar rendekkel szembeni politikáját a reformkor időszakában, vagy a szabadságharc leverését követő évtizedekben. Egy ilyen megoldással fel lehet hívni a figyelmet arra, hogy a dolgok még ugyanazon korszakon belül sem voltak változatlanok és egy irányba mutatók. Megérthetik, hogy időnként a váltakozás fogalmának használata is hasznos lehet a történelmi folyamatok bemutatásához.

- Jelöljétek a rendi mozgalmakkal szembeni erőszakos és elnyomó intézkedések fokát 1825 és 1848 között!

4. ábra A változások vizuális ábrázolása egyértelműbben láthatóvá teszi a folyamatok jellegzetességeit

Lehet olyan grafikont is készíttetni, amin a történelmi változások egymástól eltérő hatását vagy fogadtatását lehet jelölni. Egy adott változás milyen mértékben volt valakikre nézve kedvező vagy kedvezőtlen? A változások miatt mennyire voltak elégedettek vagy elégedetlenek? Ezt akár úgy is lehet csinálni, hogy megszemélyesítjük például az egyes

országokat és társadalmi csoportokat. Így e feladatok megbeszélése is történhet szerepjáték formájában.

Az analógiák keresése a változások esetében is motiváló eszköze lehet a gondolkodás fejlesztésének és a tudás elmélyítésének. Egy amerikai tanárnő például azt kérte a diákjaitól, hogy készítsenek egy rajzos ábrát az amerikai polgári jogi harc történelmi „útjáról”.¹⁰ Egy autótutazás analógiáját használva a diákok a polgárjogi változásokat egy olyan folyamatként kezdték el látni, amelynek váltakozott a sebesség, az iránya, és amely különböző akadályokba ütközött. Minél ötletesebb megoldásokat keresve a rajzukhoz, a diákok sok mindenben elgondolkodtak, például, hogy kit rajzoljanak a polgári jog harcot jelképező autó volánja mögé. Martin Luther King a „sofőrje” vagy a „motorja” volt-e inkább a küzdelemsorozatnak? Miként ábrázolják, milyen metaforát válasszanak a folyamatosan jelen lévő fájgyűlöletnek? Hogyan jelenítsék meg az erőszakos és a békés akciók alkalmazásáról kialakult a vitát az autótutazást ábrázoló rajzukon?

Metakognitív tudatosság kialakítása

Már az általános iskolások is képesek tanári segítséggel a fogalmi gondolkodásra. A legtöbbet azzal segíthetünk, ha a fogalmaik használatára készítjük őket különféle problémákkal összefüggésben. Hatékony formái lehetnek ennek a kiscsoportos viták, melyek során a többiek véleményét is meghallgatva, értékelve gondolhatják át és finomíthatják tovább a történelmi változásokról kialakuló nézeteiket is. A történelmi gondolkodás fejlődése leginkább ahhoz hasonlítható, mint amikor a homályos kép egyre élesebbé válik, vagyis a múlttal és múlt feltárásával összefüggő jelenségeket és problémákat a diákok egyre pontosabban képesek megfogalmazni és megragadni. A lényeg, hogy kialakuljon bennük az a tudatosság, hogy egy-egy újabb történelmi téma feldolgozása mindig alkalmat ad arra is, hogy az okokra és változásokra vonatkozó általános tudásukat is alkalmazzák és elmélyítsék. Még így is gyakran előfordul, hogy amit az egyik téma feldolgozása során már megértettek ezekről, egy másik témánál és egy új kontextusban csak nehezen képesek alkalmazni. A történelmi gondolkodás formálása éppen ezért időt, türelmet és külön tervezést igényel.

A diákok tévképzetei a történelmi változásokról gyakran a tanárok erőfeszítései ellenére is néha csak lassan változnak meg. Ennek egyik oka a metakognitív tudatosság hiánya is lehet. Nehezen veszik észre, hogy az a szemléletmód, ahogy ők értelmezik a változásokat, valójában nem egyezik azzal, ahogyan a tanár vagy a tankönyv beszél ugyanezekről. Eredményesebbé tehetjük a tanulást, ha ebben is beavatott partnereinkké tesszük a diákjainkat (2. táblázat). Érdekes és akár humoros példákkal is illusztrálva bemutathatjuk nekik is a legfelvezetőbb és legjellemzőbb tévhiteket. A probléma tudatosulása mindig az első fontos lépés ezek elkerüléséhez és az árnyaltabb megközelítés módok elsajátításához.

Kojanitz László: Az értelmező kulcsfogalmak tanítása és tanulása II.
Változás és folyamatosság

2. táblázat: A változás téves és helyes megközelítései

Változás	Téves gondolkodás	Helyes megközelítés	Fejlesztendő képességek
A változások között nemcsak a tempójuk, hanem kiterjedésük szempontjából is különbségek lehetnek. A hosszan elnyúló változásokat nevezhetjük trendeknek, a gyorsan, egyszerre több területen és az emberek nagy tömegének életét befolyásoló változásokat történelmi fordulópontoknak.	A változásokat rövid távú következményekkel járó eseményekként látja.	Érti, hogy a történelmi változás egy hosszabb időszakon át zajló folyamat abban az értelemben, hogy van sebessége, kiterjedése és vannak irányai és fordulópontjai. Azt is érti, hogy a hosszú időszak alatt érvényesülő változásoknak nagyobb jelentősége lehet, mint az egyes látványos és gyorsan lezajló változásoknak.	Annak érzékelése, hogy a változások sebessége nem állandó. A változás folyamatának bemutatása. Annak megértése, hogy a változás és a fejlődés nem ugyanaz. A változásokat jellemző összefüggések, trendek és mozgások felismerése és megmagyarázása.
A változások nem egymástól függetlenül mennek végbe. Egymással párhuzamosan és egymásra hatva zajlanak az idők során. Az azonos korban és helyen történő változások sem mindig mutatnak egy irányba, akár egymással ellentétes hatást is gyakorolhatnak az eseményekre.	Azt hiszi, hogy a változás egy önmagában lezajló folyamat, amely hol lelassul, hol pedig felgyorsul és kiszélesedik.	Érti, hogy a történelem különböző irányban és tempóban lezajló változások összessége. Azt is érti, hogy ezek a változások kölcsönösen hatással vannak egymásra, de nem mindig mutatnak egy irányba.	Annak érzékelése, hogy változás és a folyamatosság közötti arány korról korra és helyszínektől függően is különböző lehet. A változás komplex jelenségként történő értelmezése. A változás elemzése egy releváns és sok elemből álló kritériumrendszer segítségével (pl. típusa, sebessége, kiterjedése térben és időben).

Értékelés

A fogalmi megértés szintjének fejlődése egyénenként nagyon eltérő. Ugyazon korosztályon belül is nagy eltérések lehetnek, ezért is lenne fontos, hogy a tanárok minél differenciáltabb képet tudjanak alkotni a diákjaik ilyen jellegű képességeiről. Vannak, akiknek többszöri tapasztalat sem elég a változásokkal kapcsolatos tévképzeteinek megváltozásához. Mások viszont képesek gyorsan megérteni és egy újabb téma feldolgozása során az új vizsgálati szempontokat is már jól alkalmazni a változások elemzéséhez, készen a változás fogalmáról szerzett tudás további elmélyítésére.

A kutatók által feltárt tanulói tévképzetek ismerete sokat segíthet abban, hogy a tanárok képesek legyenek a tanulók hozzászólásaiban és válaszaiban felfedezni ezek

jelenlétét. Ez pedig lehetőséget ad arra, hogy megálljanak ilyenkor és a tanulókkal közösen megbeszéljék, hogy egy-egy téves megközelítésmód a változásokról mikor és miért vezethet helytelen történelmi következtetésre.

IRODALOM

- BARTON, Keith C. (2001): A sociocultural perspective on children's understanding of historical change: Comparative findings from Northern Ireland and the United States. *American Educational Research Journal*, 38 (4), 881–913.
- BRAUDEL, Ferdinand (1996): *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában*. I–III. kötet. Akadémiai Kiadó–Osiris Kiadó, Budapest.
- FOSTER, Rachel (2008): Speed cameras, dead ends, drivers and diversions: Year 9 use a 'road map' to problematise change and continuity. *Teaching History* 131 June 2008, 4-8.
- LEE, Peter J. (2005): Putting principles into practice: Understanding history. In: DONOVAN, M. Suzanne and BRANSFORD, John D. (eds.): *How Students Learn: History in the Classroom*. Washington DC: National Academies Press, 29-77.
- LIMÓN, Margarita (2002): Conceptual change in history. In: LIMÓN, Margarita and MASON, Lucia (eds.): *Reconsidering conceptual change: Issues in theory and practice*. Dordrecht, The Netherlands: Kluwer, 259–289.
- RÜSEN, Jörn (2004): Historical Consciousness: Narrative, Structure, Moral Function, and Ontogenetic Development. In: SEIXAS, Peter (Ed.): *Theorizing Historical Consciousness*. Toronto: University of Toronto Press, 63-85.
- SEIXAS, Peter (ed.) (2004): *Theorizing historical consciousness*. Toronto, Canada: University of Toronto Press.
- SHEMILT, Denis (1980): *History 13–16 evaluation study*. Edinburgh: Holmes McDougall.
- WINEBURG, Sam (2001): *Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past*. Philadelphia: Temple University Press.

ABSTRACT

Kojanitz, László

Teaching and learning of key concepts II.

Change and continuity

The use of key concepts is a priority task in the new 2020 history curriculum, too. They are the following: cause, consequence, change and continuity, fact and evidence, historical time, historical source, historical significance. Knowledge related to these key concepts does not develop on its own; that is, it does not come from just students learning about historical events. Time spent on consciously developing these key concepts generates manifold returns, because their meaningful use creates increasingly improved conditions for learning about individual historical events. If accurate and nuanced ideas develop in students about the genuine meaning of discovering historical cause or historical changes, they will become capable of thinking, speaking and debating at a much higher level, regardless of the historical topic that comes up later. Thus it is worthwhile, from the start, to connect the development of skills involving sources of knowledge with a deeper knowledge necessary for the understanding and application of second-order concepts. The purpose of this series of articles on history didactics is to offer recommendations and ideas for the teaching of second-order concepts.

JEGYZETEK

- ¹ A szerző előző számunkban megjelent tanulmányának folytatása: KOJANITZ László (2020): Az értelmező kulcsfogalmak tanítása és tanulása I. Okok. *Történelemtanítás (LV.) Új folyam XI. évf. 3-4. sz.* 2020. november <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2020/11/kojanitz-laszlo-az-ertelmezo-kulcsfogalmak-tanitasa-es-tanulasa-i-11-03-04/> (Letöltés: 2021. febr. 23.)
- ² Az angol nyelvű szakirodalomban használt különféle elnevezések alapján nálunk is használatos még ugyanezekre a metafogalom és a diszciplináris kulcsfogalom elnevezés is.
- ³ BRAUDEL, Ferdinand (1996): *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában.* I–III. kötet. Akadémiai Kiadó–Osiris Kiadó, Budapest
- ⁴ RÜSEN, Jörn (2004): Historical Consciousness: Narrative, Structure, Moral Function, and Ontogenetic Development. In: SEIXAS, Peter (ed.): *Theorizing Historical Consciousness.* Toronto: University of Toronto Press, 63-85.
- ⁵ SHEMILT, Denis (1980): *History 13–16 evaluation study.* Edinburgh: Holmes McDougall.
- ⁶ LEE, Peter J. (2005): Putting principles into practice: Understanding history. In: DONOVAN, M. Suzanne and BRANSFORD, John D. (eds.): *How Students Learn: History in the Classroom.* Washington DC: National Academies Press, 29-77.
- ⁷ BARTON, Keith C. (2001): A sociocultural perspective on children's understanding of historical change: Comparative findings from Northern Ireland and the United States. *American Educational Research Journal*, 38 (4), 881–913.
- ⁸ LIMÓN, Margarita (2002): Conceptual change in history. In: LIMÓN, Margarita and MASON, Lucia (eds.): *Reconsidering conceptual change: Issues in theory and practice.* Dordrecht, The Netherlands: Kluwer, 259–289.
- ⁹ SEIXAS, Peter (ed.) (2004): *Theorizing historical consciousness.* Toronto, Canada: University of Toronto Press; LEE (2005); WINEBURG, Sam (2001): *Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past.* Philadelphia: Temple University Press.
- ¹⁰ FOSTER, Rachel (2008): Speed cameras, dead ends, drivers and diversions: Year 9 use a 'road map' to problematise change and continuity. *Teaching History* 131 June 2008, 4-8.